

UNDE VENIS, IUDEX, ET QUO VADIS?

Frank van Dun

De coronacrisis van 2020 markeerde een ongeziene triomf van het progressivisme, de officieuze religie van de moderne Westerse, nu bijna mondiale beschaving.¹ Haar theologen begrijpen vooruitgang niet langer als groei in wijsheid, want dat is het oude, vertrouwde conservatieve vooruitgangsgeloof. Voor hen is vooruitgang de voortschrijdende vermaatschappelijking (socialisering) van mens en wereld, dus almaar effectievere centrale controle en sturing van het doen en laten van almaar meer mensen. Het macro- en micromanagement van menselijk gedrag dat in 2020 op quasi mondiale schaal in enkele weken tijd werd geïnstalleerd, was voor hen een welkomstpakket in het nieuwe Land van Belofte, een voorsmaakje van “het nieuwe normaal”. Daar zijn nationale staten nog slechts delen van een mondiale technocratie, een wereldomvattend machtsapparaat bestuurd door een schimmig quasi neutraal netwerk dat men nu gemeenlijk het mondiale Establishment of de mondiale elite noemt. De meeste mensen weten van het bestaan van dat netwerk, zoals zij ook weten van het bestaan van hun brein, maar over de concrete werking van het ene of het andere weten zij zo goed als niets.

Anthony de Jasay begon zijn meesterlijke analyse van de staat met de vraag “Wat zou u doen, indien u de staat was?”. Het uiteindelijke antwoord: Geld, markten en de gewoonte keuzes te maken dienen geëlimineerd te worden en dat kan het best gebeuren “door van het maatschappelijke systeem een goed gemanagede slavenplantage te maken.”² Dat is een evidente conclusie voor wie de interne logica van de hiërarchische structuren van bevelen en gehoorzamen van maatschappijen analyseert. Wat is de zin van dergelijke structuren, indien er geen waarborg is dat bevelen ook gehoorzaamd worden? De conclusie is hoe dan ook evident voor wie zich een maatschappelijke leider waant. Een leider is niets zonder volgelingen. Vanuit zijn gezichtspunt geldt: Hoe slaafser de volgeling, hoe beter. Dan blijft nog het probleem: Hoe van andere mensen niet alleen volgelingen maar slaafse volgelingen maken? Hoe mensen ervan overtuigen dat slaaf zijn hun ware, goddelijke roeping is³; dat hun bestaansreden niet is “to reason why”⁴ maar wel “to obey and die”? Het antwoord op die vragen is bekend: niet aflatende propaganda en meedogenloze indoctrinatie.

Vanuit een ander gezichtspunt rijst de vraag: “Indien een mondiale slavenplantage de logische voltooiing is van het vermaatschappelijkingsproces dat vijfhonderd jaar geleden werd opgestart door de eerste statenbouwers, wat is dan nog de rol van rechters en rechterlijke oordelen?” We kunnen ons voorstellen dat rechters een vitale rol hebben in een samenleving van onafhankelijke slavenhouders, die onder elkaar de wereld delen “in vrijheid

¹ Zie mijn kanttekeningen bij “Corona” op <https://users.ugent.be/~frvandun/>

² Anthony de Jasay, *The State* (1985), p. 274

³ Étienne de la Boétie, *Discours de la servitude volontaire* (1576)

⁴ “Theirs was not to reason why, Theirs but to do and die”, uit Alfred Tennyson, *The Charge of the Light Brigade* (1854)

en gelijkheid”. Wat blijft echter van die rol over, wanneer er helemaal geen samenleving in vrijheid en gelijk meer is en alle menselijke interacties vermaatschappelijkt zijn, gereduceerd tot relaties tussen gezagvoerders en hun ondergeschikten? Wat betekent rechtspreken nog in een tijd van maatschappelijk georganiseerde propaganda?

PROPAGANDA

Propaganda⁵ is al een eeuw lang een *core business* van Westerse politieke, commerciële en caritatieve maatschappijen. Enerzijds is dat de erfenis van twee wereldoorlogen, talloze andere militaire en politieke conflicten en ideologische “oorlogen”, bijvoorbeeld, tegen het communisme of het kapitalisme, tegen armoede, ongelijkheid, ziekte, klimaatopwarming, overbevolking en zelfs tegen de mensheid⁶. Anderzijds is het de erfenis van de vermaatschappijking van economische activiteiten (bedrijfsleven, tewerkstelling), het onderwijs, de media, sport, ontspanning en entertainment, het wetenschappelijk onderzoek en andere intellectuele activiteiten. De twintigste-eeuwse Westerling werd op korte tijd de meest systematisch geïndoctrineerde massamens uit de wereldgeschiedenis, ofschoon precies dat aspect van zijn vermaatschappijking systematisch verdoezeld werd. Propaganda is nooit effectiever dan wanneer zij zich onverhoeds en onopgemerkt in de gedachten van haar subjecten insinueert, zo dat die als het ware uit eigen beweging gaan doen wat de meesters van de propaganda van hen verlangen. Kinderen zijn daarom de dankbaarste subjecten van propaganda. Waar zouden zij de hun ingelepelde informatie mee kunnen vergelijken? Propaganda heeft geen boodschap aan opvoeding, wel aan infantilisering.⁷ Zij dient mensen te vervreemden van de werkelijkheid, hun naasten en zichzelf, en tegelijkertijd hun ijdelheid te strelen en hen in de waan te brengen vrije, autonome, verlichte geesten te zijn. Zoals de grotbewoner in Plato’s *Politeia*, zo ook de hedendaagse Westerse mens: hij leeft en werkt in het licht van door anderen bediende schijnwerpers. Schijnwerpen is overigens een goedbetaalde baan voor een massa creatievelingen en hoogopgeleide technici. Hun publiek, “distracted from distraction by distraction... in this twittering world”⁸, denkt te denken, maar het denkt met andermans hersenen. Nog slechts weinig Westerlingen zijn geen producten van het televisietijdperk.⁹ De meesten gaan er wellicht nog prat op alleen te geloven wat zij met eigen ogen zien — maar hoeveel daarvan is meer dan wat hun getoond wordt? In Plato’s grot was er geen waarheid of recht, geen wetenschap of wijsheid te vinden. Spijtig voor de hedendaagse Westerling, maar daar verandert de elektrificatie van de grot niets aan.

Propaganda dient massa’s mensen te mobiliseren, hen ertoe te bewegen fysiek, financieel of door hun stemgedrag bij te dragen tot de verwezen-

⁵ Edward Bernays, *Propaganda* (1928)

⁶ Alexander King and Bertrand Schneider, *The First Global Revolution*, The Club of Rome, 1993, p.115: “De echte vijand is dus de mensheid zelf.”

⁷ Diana West, *The Death of the Grown Up: How America's Arrested Development Is Bringing Down Western Civilization* (2007)

⁸ T.S. Eliot, “Burnt Norton” (1936, later opgenomen in *Four Quartets*)

⁹ Giovanni Sartori, *Homo videns: Televisione e post-pensiero* (1997).

lijking van de doelen van de maatschappij die de propaganda organiseert of financiert. Zij dient mensen ertoe te bewegen zichzelf of hun middelen geheel of gedeeltelijk ter beschikking te stellen van kapitaalkrachtige maatschappijen, bestuurd door anderen mensen. Zij dient mensen onder te dompelen in maatschappelijke structuren, opdat zij de evidente eisen van het samenleven met elkaar zouden vergeten.

SAMENLEVING EN RECHT

De orde van samenleven is bepaald door de specifiek menselijke natuur — wat mensen van nature geworden zijn: zelfbewuste, gesprekvaardige personen. Gesprekvaardigheid, zelfbewustzijn en persoonlijkheid zijn eigenschappen die uniek zijn voor de menselijke soort. De orde van samenleven is de orde van het gesprek, een orde van vrijheid onder gelijken. Immers, opdat een gesprek mogelijk zou zijn, moeten de gesprekspartners elkaar vrijheid van spreken gunnen, bereid zijn elkaars vragen te beantwoorden en ervan afzien onenigheid als strafbare insubordinatie op te vatten. In gesprekken doen de deelnemers een beroep op elkaars geweten. Zij argumenteren. Zij zien meningsverschillen niet als breekpunten en zijn er niet op uit hun gesprekspartners om te kopen of met beloftes of dreigementen tot gehoorzaamheid aan hun woord te dwingen of te verleiden. Zij gaan met elkaar om als vrije en gelijke personen die voor zichzelf spreken en met hun woorden alleen zichzelf verbinden. Dit zichzelf verplichtend, plechtig spreken (*‘iurare’*) is het wezen van de rechtsorde, de bron van het recht (*‘ius’*) van de samenleving. Dat recht is een universele, alle gesprekvaardige mensen (personen) omvattende orde van vrijheid onder gelijken. Zoals men vroeger zei: De orde van samenleven is een natuurrechtelijke orde, waar alle gesprekvaardige mensen in participeren.

Het fundamentele beginsel van samenleven is wederzijds respect voor elkanders eigenheid en natuurrechtelijke eigendom.¹⁰ Het wordt ook als zodanig universeel (overal waar er mensen zijn) erkend als “zoals het hoort”, althans voor zover mensen de volle verantwoordelijkheid aanvaarden voor hun eigendom, en voor zover eigenheid tonen niet ont-aardt in schandaalwekkende aanstellerij en geen aanspraak maakt op een voorrecht. Daden die de orde van samenleven verstoren worden eveneens overal en altijd erkend als “wat niet hoort”: doodslag, bedrog, diefstal, roof, plundering, weigering in gesprek te treden, vernedering, terreur, tiranniek optreden en dergelijke. Dat geldt in het bijzonder voor bewuste miskennis van het onderscheid tussen personen, bijvoorbeeld zich toe-eigenen wat een ander toebehoort of iemand belonen of straffen voor de daden of de woorden van een ander. Personen behandelen als iets anders dan potentiële gesprekspartners, bijvoorbeeld als objecten, dieren of onmondige kinderen, is evident onrecht.

Men noemt de samenleving een natuurlijke orde, omdat zij, zoals de natuur, geen behoefte heeft aan besturing. Sterker nog: “een bestuurd samenleving” is een *contradictio in terminis*. De samenleving heeft echter

¹⁰ Frank van Dun, *Het Fundamenteel rechtsbeginsel* (1983, 2008)

wel behoefte aan een regering, aan rechters die inzicht hebben in wat nodig is voor de handhaving, ook in complexe situaties, van de fundamentele wet van het samenleven, “Vrijheid onder gelijken”.

MAATSCHAPPIJ, BEVEL EN INVLOED

Tegenover de universele orde van het gesprek staan ontelbare huishoudelijke samenwerkingsverbanden met, aan de ene kant, de “partners”, “deelgenoten” of “vennoten” van de huishouding — die haar van werkmiddelen (kapitaal) voorzien — en aan de andere kant, haar ondergeschikte, tot gehoorzaamheid aan de vennoten verplichte “lidmaten” of “leden”, voor zover die betrokken zijn bij de uitvoering van de huishoudelijke taken. Huishoudingen hebben behoefte aan een bestuur — “een niet-bestuurde huishouding” is een *contradictio in terminis*. Zij zijn natuurrechtelijk verantwoord voor zover zij op rechtmatige wijze rechtmatige doelen na streven — dus voor zover haar gesprekvaardige vennoten en leden niet alleen elkaars eigenheid maar ook de eigenheid van andere gesprekvaardige mensen respecteren.

Men spreekt van maatschappijen, wanneer de partners in een huishouding het bestuur geheel of grotendeels delegeren aan anderen, leden of niet-leden. Er is dan een scheiding tussen de eigendom van de huishoudelijke werkmiddelen en de effectieve controle over het gebruik ervan door de leden. Voor de meeste leden verdwijnen de eigenaars als het ware uit het beeld. De maatschappij verschijnt hun als ware zij een autonoom samenwerkingsverband van bestuurders en bestuurden. In een dergelijke maatschappij spreekt geen van hen nog voor zichzelf. Zij vertegenwoordigen aspecten van de maatschappij, volgens de voorschriften en de taakomschrijving van de functie, rol of positie die hun daarin is toegewezen. Van spreken blijft weinig meer over dan bevelen, klagen, verzoeken en de manipulatieve, propagandistische retoriek van “pep talk” via voorgeschreven, maatschappelijk geregelde en gecensureerde kanalen.

In maatschappijen, op zich beschouwd, gelden de universele normen en vaardigheden van samenleven niet. Geen mens heeft er rechten of plichten als mens. Men heeft er de bevoegdheden en de verplichtingen die statutair verbonden zijn aan de functie die men in de maatschappij vervult. ‘Statutair’ betekent “op of krachtens het voorschrift van de organisatoren van de maatschappij”. Een dergelijk voorschrift heet ‘lex’. Het is een *ban* — dus, een publiek verkondigd machtswoord van de statutaire gezagvoerder aan al zijn ondergeschikten. In maatschappelijk opzicht, dus als lid van een maatschappij, is een mens niet meer dan een vervangbare functionaris, een plaatsbekleder. Hij is een *famulus* (slaaf, knecht, dienaar) in de huishouding (*familia*) van zijn meester, de *pater familias*.

Het woord ‘maatschappij’ wordt nu veelal gebruikt voor “publieke” huishoudingen. Anders dan in een “private” huishouding zijn de organisatoren van publieke huishoudingen niet persoonlijk aansprakelijk of verantwoordelijk voor wat hun *famili*, al dan niet op hun bevel, anderen aandoen. Private maatschappijen zijn eigendom van gekende personen, die er dan ook, in principe met geheel hun persoonlijk vermogen, persoonlijk verant-

woordelijk voor zijn. Publieke maatschappijen hebben geen of uitsluitend anonieme eigenaars. Hun bestuurders, die wel bekend zijn, zijn evenmin persoonlijk, met hun persoonlijk vermogen, verantwoordelijk voor de gevolgen van hun beleid. Zij besturen immers in opdracht of op last van “de maatschappij”, dus anonieme anderen. Zo lijkt het alsof de maatschappij zelf aansprakelijk is voor wat haar bestuurders of haar leden anderen aandoen. Het bestuur beslist of en hoe zij haar externe schulden vergoedt.

Tegenover hun ondergeschikten verantwoorden bestuurders hun beleid met een verwijzing naar het feit dat zij, beter dan wie ook, in staat zijn, het geheel van de maatschappij te overzien, en met de bewering dat hun beleidsbeslissingen altijd de best mogelijke zijn, omdat zij die slechts nemen na raadpleging van anderen, die zij voorstellen als vertegenwoordigers van relevante belangengroepen of als kenners van de ene of de andere “technische” materie. Die vertegenwoordigers en consulenten zijn uiteraard statutair niet verantwoordelijk voor het beleid, zelfs wanneer hun invloed op de besluitvorming beslissend is. Zij zijn invloedrijke personen die macht uitoefenen zonder aansprakelijk of verantwoordelijk te zijn. Invloed is bovendien moeilijk statutair te regelen. Vandaar dat in maatschappijen invloed, in het bijzonder georganiseerde invloed, vaak een doorslaggevende maar informele machtsfactor is.

Sommige maatschappijen maken van beïnvloeding een maatschappelijk hoofddoel. Zij maken werk van de beïnvloeding van de statutaire gezagdragers of de leden en, vooral, de communicatiestructuren (media, onderwijs) van andere maatschappijen. In de twintigste eeuw kwamen zij op het voorplan als nationale ideologische of economische “vertegenwoordigende” belangengroepen (politieke partijen, vakbonden, werkgevers- en beroepsverenigingen) en als internationaal vertakte caritatieve en filantropische stichtingen en clubs van progressieve imperialisten en plutocratische wereldverbeteraars¹¹. Het doel van een beïnvloedingsmaatschappij (stakeholder society) is het beleid te coördineren van zoveel mogelijk nationale en internationale instellingen en ondernemingen door er een “publieke opinie” te creëren die haar invloed, haar van elke verantwoordelijkheid ontdane macht, als vanzelfsprekend legitiem, zelfs noodzakelijk, beschouwt.

WIJSHEID EN TECHNIEK

Samenlevingen bestaan bij de gratie van correcte opvoedingspraktijken — “Altijd, onder alle omstandigheden het goede voorbeeld geven.” Opvoeding is erop gericht besef van de waarde van het samenleven en de gedragsnormen en vaardigheden die daar nodig voor zijn te oefenen en te internaliseren: “Eerlijk leven, een ander niet beschadigen, ieder het zijne doen toekomen”¹² en “voor zichzelf spreken”. Wijs, gewetensvol oordelen is de belangrijkste deugd van samenleven. Op basis daarvan het terechte en het ware uitspreken — een juist verdict (*verum dictum*) vellen — is bij uitstek wat mensen van elkaar, in het bijzonder van rechters verwachten.

¹¹ C. Quigley, *Tragedy and Hope* (1966)

¹² “Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere” (*Digesta* I, 1.1.10, in *Corpus Iuris Civilis* van Justinianus)

In de twintigste eeuw, na een lange overgangperiode van ongeveer vijfhonderd jaar, heeft de Westerse beschaving opvoeding grotendeels afgeschreven en vervangen door maatschappelijk georganiseerd onderwijs (scholing, opleiding), wetenschappelijk onderzoek en entertainment, en sturende bericht- en regelgeving — in een woord, propaganda. Oordelen heeft de plaats geruimd voor berekenen, wijsheid voor beheersing van technieken en algoritmes.

Wijsheid is de intelligentie die nodig is om problemen op te lossen of, wanneer dat niet kan, ermee te leren leven, zonder grotere problemen te scheppen of anderen in problemen te brengen. De zogeheten IQ-tests, die in allerlei vormen in het onderwijs en het beroepsleven in zwang zijn, hebben weinig met problemenoplossende wijsheid te maken. Zij meten het vermogen van een individu om vraagstukjes of puzzels op te lossen. Voor elk vraagstukje moeten de bewijsbaar juiste oplossingen al bekend zijn aan de auteurs van de tests. De tests zijn waardeloos, indien de oplossingen van de vraagstukjes niet berekenbaar zijn. Een “intelligent” geprogrammeerde computer scoort per definitie altijd het hoogst mogelijke cijfer op een IQ-test. Een dergelijke test meet dus hoe dicht de proefpersoon het ideaal van een adequaat geprogrammeerde robot benadert.

Naarmate staatsvorming en vermaatschappelijking vorderden, kwamen de traditionele instellingen van de samenleving steeds meer in het gedrang: het gezin en de persoonlijke eigendom, de daarop gebaseerde opvoeding- en ruilpraktijken (markten), en uiteraard ook de aan samenlevingsbeginselen gebonden rechtspraak. Rechtbanken kwamen onder de organisatorische controle van een ministerie van justitie en de inhoudelijke controle van een politieke regelgever. Hun lot werd bezegeld tijdens de Franse Revolutie: “Onder het Ancien Régime waren de rechtbanken altijd onafhankelijk geweest. Hun ondergeschiktheid aan het centrale staatsbestuur is een van de verworvenheden van de revolutie. De revolutie riep de rechten van de mens uit; tegelijkertijd onderdrukte zij hun bewakers en legde zij de verdediging ervan lam.”¹³ Rechters werden staatsfunctionarissen. Juristen, van oudsher kenners van de materiële wetten van het recht, werden legisten, kenners van tot “formele wetten” gepromoveerde machtswoorden van maatschappelijke gezagvoerders. Economisten, kenners van de wetten van vraag en aanbod in gedecentraliseerde coördinatiestructuren (“markten”), werden economen (managementdeskundigen), kenners van staats- en bedrijfshuishoudingen. Onderwijs en gezondheidszorg volgden in hetzelfde spoor. Kinderen en jongeren werden gedurende ten minste 6 of 8, later 12 jaar op vrijwel uniforme wijze voorbereid op de eisen van leven en werken in “de maatschappij”. Zij werden gewend aan een regime van onderworpenheid aan willekeurig door onbekenden aangestelde autoriteiten, die zelf slechts uitvoerders zijn van beleidvoorschriften van anonieme, quasi onzichtbare hogere autoriteiten. Radio en televisie waren van in het begin maatschappelijk georganiseerde massamedia, in vele landen zelfs staatsmonopolies. De vermaatschappelijking van de geschreven pers ging trager. Haar publiek,

¹³ Émile Faguet, *Le Libéralisme* (1903), Hoofdstuk 13

mensen die konden lezen, was echter al klaargestoomd in scholen, die alle nagenoeg hetzelfde officieel goedgekeurde lesmateriaal gebruikten. De toenemende uniformiteit van het lezende publiek maakte de vorming van grote mediaconglomeraten mogelijk. In en na de Eerste Wereldoorlog kregen die een essentiële rol in de staatspropaganda en het staatsbestuur. Na de Tweede Wereldoorlog, werden zij sleutelfiguren in het groeiende netwerk van nationaal, internationaal en mondiaal opererende beïnvloedingsmaatschappijen.

Minder dan en halve eeuw na WO I en kort na WO II stelde President Eisenhower vast dat ook het vrij wetenschappelijk onderzoek tot het verleden was gaan behoren.¹⁴ De natuurwetenschappen volgden het spoor van de al eerder gepolitiseerde en gecommmercialiseerde rechts- en economische wetenschappen. Enerzijds leverden zij prestige aan de kapitaalkrachtige, overwegend publieke maatschappijen: staten, stichtingen en naamloze vennootschappen. Anderzijds werd het prestige van wetenschappelijke experts een afgeleid product van de macht of invloed van hun werkgever. Het *post-normal*¹⁵ of *post-truth* tijdperk van de “militante” of “maatschappelijk relevante” wetenschap was aangebroken. Die wetenschap bleek een bijzonder lucratieve vorm van propaganda. Zoals de media, zo eisten ook militante wetenschappers het voorrecht op zelf uit te maken wat de juiste balans is tussen ethiek en efficiëntie.¹⁶ Zij hoefden zich daarvoor tegenover niemand te verantwoorden. ‘Deontologie’ verdween uit hun woordenschat. Zo kreeg samenlevingsethiek almaar minder en utilitaire efficiëntie almaar meer gewicht in de maatschappelijke besluitvorming.

Voor de twintigste-eeuwse Westerse beschaving ging het niet meer om “de opvoedbaarheid van de mens” maar om zijn “maakbaarheid”, zijn vermaatschappelijking, die van hem een nuttig radertje in een maatschappelijke machine dient te maken. Beschaving had niets meer te doen met de samenleving van mensen, maar alles met hun dienstbaarheid aan sociale ingenieurs, voor wie een maatschappij een technocratie¹⁷ is en moet zijn.

UNDE VENIS, IUDEX ?

Een beschaving wordt gekenmerkt, niet zozeer door wat mensen doen — dat is immers, op inkleding en terminologie na, vrijwel overal en altijd hetzelfde — maar door wat zij geloven dat zij behoren te doen. Wat zij daaromtrent geloven bepaalt waar zij elkaar over aanspreken en met welke antwoorden op hun vragen zij genoeg zullen nemen. Het bepaalt hun aansprakelijkheid en hun verantwoordelijkheid, hun idee van recht en rechtspraak.

¹⁴ Eisenhower, *Afscheidsrede* (17 januari 1961).

¹⁵ S. Funtowicz and J.R. Ravetz, “Science for the post-normal age”, *Futures*, 25(7), 1993, 735-755; Ravetz, “The No nonsense guide to science”, *New Internationalist*, 2006

¹⁶ “Iedere wetenschapper moet zelf beslissen wat de juiste balans is tussen effectief en eerlijk zijn. Ik hoop dat het betekent dat je beide bent.” Klimatoloog Stephen H. Schneider, in een interview in *Discover*, oktober 1989; 45-48

¹⁷ Over technocratie, Antony C. Sutton (antonymsutton.com/suttonbibliography.html) en Patrick M. Wood (*Technocracy Rising*, 2015)

Het oorspronkelijke Westerse beschavingsgeloof, een product van de Germaans-christelijke middeleeuwen¹⁸, was het geloof in God en in de redelijkheid van de mens als een door God geschapen (geïnspireerd) natuurlijk wezen, een “animal rationis capax”. Wat hield dat in? Kort samengevat, dit:

God is “dat grootser (beter, deugdzamer) dan wat niets denkbaar is”¹⁹, de summa van al wat goed en dus nastrevenswaardig is. Met hun natuurlijke redelijke vermogens kunnen mensen aan elkaar vragen stellen en elkaars vragen naar best vermogen beantwoorden. Geschapen “naar het beeld van God”, zijn zij zich bewust van het onderscheid tussen het Schone, dat vreugde geeft omdat het zuiver is, zonder gebrek, en het Lelijke, dat leed of verdriet brengt²⁰. Dat omvat het onderscheid tussen Goed en Kwaad, Waarheid en Onwaarheid, Recht en Onrecht. Zo zijn mensen in staat te participeren in de kennis van de eeuwige goddelijke wet — dat wil zeggen, wat God weet. ‘Wet’ betekent immers “wat geweten is”. Thomas Aquinas karakteriseerde die rationele participatie als “de natuurlijke wet” (of “het natuurrecht”)²¹, dus als het aan alle mensen gemeenschappelijke geweten (*conscientia*, letterlijk: medeweten).

Met een beroep op dat gemeenschappelijke geweten kunnen mensen die hun inspiratie in God zoeken, hun uitspraken en handelingen tegenover elkaar verantwoorden. Alleen zo kunnen zij zich tegenover God verantwoorden, want ieder van hen participeert in de Wet. Als de Wet zelf is God de ultieme rechter. Hij velst het laatste, onfeilbare oordeel over al het menselijke. Dat oordeel komt echter pas aan het einde der tijden. Niet eerder kunnen alle consequenties van het menselijke handelen in rekening worden gebracht. Voor de mensen komt het erop aan dat oordeel naar best vermogen en in onderlinge verantwoording te anticiperen door zichzelf en de wereld²² waarin zij leven *sub specie aeternitatis*, in het licht van de eeuwigheid, te beschouwen. Het aanzien van rechters berust op het vermoeden dat zij, meer dan de meeste mensen, bekwaam zijn de wereld in dat licht te beschouwen. “Terecht zou men ons priesters kunnen noemen: wij beoefenen immers de gerechtigheid en verkondigen de kennis van wat goed en billijk is... De wetenschap van het recht is kennis van goddelijke en menselijke aangelegenheden.”²³

De naar wijsheid strevende rede is dus de verbindende of religieuze factor die de wereld samenhoudt en richt op het Schone, op God. De religieuze mens, geïnspireerd door God, is de gewetensvolle, nederige en kritische zoeker naar het Goede, Ware, Terechte en alle andere absoluut schone kwaliteiten die het menselijke boven het dierlijke verheffen. De religie van rede en wijsheid was het beschavingsgeloof van de middeleeuwen.

¹⁸ J.C. Russell, *The Germanization of Early Medieval Christianity* (1994)

¹⁹ Zie Anselmus van Bec (1033-1107), *Monologion* en *Poslogion* (ca 1075,1078)

²⁰ ‘Lelijk’ is een vervorming van ‘leedlijk’.

²¹ Summa Theologiae, Ia, IIa, Q. 91, art.2. In zijn *Second Treatise of Government* (ca 1689), §6, had John Locke het nog over “a natural law... and Reason, which is that Law”.

²² De som van al het menselijke, de *weralt* (het tijperk, *alt*, van de mens, *wer*).

²³ Ulpianus, *Digesta* I, 1.1.2 en 1.1.10

God is rechter. Hij regeert de wereld maar bestuurt hem niet. Hij heft niemands eigen verantwoordelijkheid op. Dat geldt a fortiori voor alle mensen, in het bijzonder echter voor de meest eminente onder hen, de koningen en de prinsen van de Kerk. Ook zij regeren maar besturen niet, zijn rechters, geen bestuurders.²⁴ Zij zijn immers slechts mensen onder de mensen, hoogstens primussen *inter pares*. Zoals voor alle andere mensen, zo is ook voor hen hun bestuursrecht beperkt tot hun persoonlijke gezinnen en bedrijfshuishoudingen. Ook zij horen zich te verantwoorden in het licht van de eeuwige waarden van het universele geweten. Voor de Kerk is regeren waken over de naleving van universele ethische en rechtsbeginselen van het natuurrecht, dus over de redelijke participatie van de mensen in de goddelijke wet. Voor koningen is regeren waken over de naleving van het uit de lokale samenleving voortkomende gewoonterecht. Precies als rechters zijn koningen en priesters elkaar en andere mensen verantwoording verschuldigd.

De door economische noodwendigheden ingegeven “onvrijheid onder ongelijken” van particuliere huishoudingen of private maatschappijen kan bijgevolg alleen in een natuurrechtelijke toetsing gewettigd worden. Het idee van een publieke maatschappij, geïnstitutionaliseerde bestuursmacht zonder verantwoordelijkheid, past niet in het middeleeuwse beschavingsgeloof. Alleen de niet-menselijke natuur hoeft zich niet tegenover God te verantwoorden.

QUO VADIS, IUDEX?

Volgens het moderne, postmiddeleeuwse beschavingsgeloof overtroeven de organisatorische eisen van de maatschappij de eisen van het samenleven. Een maatschappij is een huishouding. Zij kan niet zonder bestuur. De bestuurders van maatschappijen zijn bevelvoerders, geen rechters. Zij hoeven zich niet te verantwoorden tegenover hun ondergeschikten.

Dat moderne geloof trad op de voorgrond in de zestiende eeuw, vooral als gevolg van de succesrijke Protestantse Reformatie. Haar doctrinaire voorgangers, in het bijzonder Maarten Luther en Jan Calvijn, verwierpen het idee dat de menselijke rede participeert in de goddelijke wet. Voor hen zijn mensen immers geheel verdorven wezens, die niets gemeen hebben met God. Luther wond er geen doekjes om: De rede is voor mensen niet meer dan een duivelse hoer die hun lusten dient²⁵ — “een slaaf van hun passies”, zou David Hume later zeggen. Zij geeft geen inzicht in wat schoon, goed, waar of terecht is. Alleen het in de Bijbel geopenbaarde Woord van God biedt enig houvast. Overigens is er niets anders dan een blind, redeloos geloof in de goddelijke vergevingsgezindheid. *Sola scriptura, sola fide, sola gratia*.

²⁴ Een echo daarvan was nog te horen in het tijdperk van de constitutionele monarchie (achttiende en negentiende eeuw): “Le roi règne mais ne gouverne pas.” Dat tijdperk had, althans oorspronkelijk, de intentie de oude (middeleeuwse) rechten en vrijheden te herstellen die onder het Ancien Régime (het vorstelijk absolutisme) uitgehold waren.

²⁵ Luther, *Werke: Kritische Gesamtausgabe* (1993-2009), deel 18, 164

Er is geen natuurlijke wet of natuurrecht en dus ook geen universeel geweten. Argumenteren met anderen over fundamentele waarden en normen brengt niets op, omdat er geen gemeenschappelijke grond is op basis waarvan met tot een gemeenschappelijke conclusie over wat dan ook zou kunnen komen. In de plaats van het gezamenlijk gedeelde en, in die zin, publieke geweten komt een strikt persoonlijk, privaat geweten, dat niet langer *conscientia* of medeweten is. Dat geprivatiseerde geweten is niet meer is dan een innerlijke overtuiging die geen publieke verantwoording gedooft: “Dit is wat God mij opdraagt. *Tant pis pour les autres!*” Zoals Luther zou gezegd hebben, “Hier sta ik; ik kan niet anders.”

De Reformatoren grepen terug naar de oude Romeinse, heidense Gods-idee: God is “dat grootser (krachtiger, machtiger) dan wat niets denkbaar is”²⁶. Hun God is niet de rechtvaardige rechter van het laatste oordeel. Hij is de almachtige kracht die alles tot in de kleinste details bestuurt. Alles wat gebeurt, gebeurt omdat God het wil of toestaat. Alles wat mensen doen, elk succes, elke mislukking is een effect van Gods ondoorgrondelijke en almachtige wil. Voor het goddelijke oordeel hoeft men dus niet te wachten tot het einde der tijden. Het uit zich altijd en overal onmiddellijk in de effecten van wat mensen doen. Mensen kunnen niet participeren in Gods wijsheid, maar zij kunnen wel eigenzinnig gebruik maken van hun natuurlijke krachten, althans voor zover zij niet door een grotere kracht worden gedwarsboemd. Verantwoording vragen is dus zinloos. Macht rechtvaardigt zichzelf, zij het alleen tot een grotere macht haar onttroont. Dat geldt ook voor succes. De wereld hoort toe aan opportunisten, die met succes gebruik maken van de wisselvalligheden van dat allesomvattende krachtenspel. Zij moeten *nu* hun kans grijpen, want morgen al kunnen de kaarten anders liggen.

Wat de wereld samenhoudt en richting geeft, is niet de menselijke participatie in Gods rede en wijsheid. Het is onweerstaanbare kracht, almacht. Effectieve macht is dus de enige religieuze (verbindende) factor in de wereld. Het moderne beschavingsgeloof was een religie van kracht en macht. De moderne religieuze mens zoekt macht, de bevestiging in het hier en nu van zijn gelijk.

De religie van kracht en macht kon gemakkelijk ingepast worden in de snel aanzien krijsende mechanisering van het wereldbeeld (in de zeventiende eeuw) en de mechanisering van het mensbeeld (in de achttiende eeuw). Zij paste perfect bij de wetenschappelijke studie van “krachten”, in principe kwantificeerbare, meetbare en dus berekenbare grootheden. Waarden als Waarheid, Goedheid, Recht, Schoonheid zijn dat niet. Het moderne geloof wist er dan ook geen raad mee. Het negeerde elke waardedimensie of probeerde, tevergeefs, waarden te reduceren tot meetbare grootheden. Het kon niet anders dan stellen dat alles, ook leven, denken en waarderen, “van nature” niet meer is dan een blind krachtenspel, een combinatie van toeval en fysische noodzakelijkheid (Darwins “natuurlijke selectie”).

²⁶ Seneca (+65 n.C.), *Quaestiones naturales* (I, v, 13).

Het idee van een kwantificeerbare grootheid “groter dan wat niets anders denkbaar is” is echter even onzinnig als het idee van een getal “groter dan geen ander denkbaar getal”. Het moderne, neo-Romeinse beschavingsgeloof impliceerde een absurde theologische, in feite atheïstische conclusie: God is ondenkbaar. Hij is dus irreëel²⁷, hoogstens een product van de verbeelding. Indien er een goddelijke wet is dan heeft die niets te maken met absolute waarden, die alleen in het denken, nadenken en wijs oordelen verschijnen. De wet betreft enkel de fysische natuur, de ordening van redeloze krachten. Het goddelijke in de mens is zijn vermogen die krachten te beheersen en zo alles naar eigen willekeur te ordenen en aan zich dienstbaar te maken. Alles, met inbegrip van de wereld en de mens zelf, is in principe maakbaar, althans voor wie machtig genoeg is.

In het tijdperk dat in de geschiedenisboekjes nog altijd bekend staat als “de Verlichting” werd maakbaarheid door vermaatschappelijking een axiomatische waarheidsaanspraak, “zo evident dat zij geen bewijs behoeft”:

De staat maakt mensen precies zoals hij ze wil hebben.²⁸

Een imbeciele despoot kan mensen tot slaaf maken met kettingen van ijzer, maar een echte politicus bindt hen steviger met de kettingen van hun eigen ideeën... Hun zachte grijze massa is de basis van de machtigste rijken.²⁹

Die zogeheten Verlichting zag in de mechanisering van het mensbeeld een wetenschappelijke triomf, de voltooiing van de “mechanisering van het wereldbeeld”³⁰ door de stamvaders van de moderne natuurwetenschappen, Copernicus, Kepler, Galileo, Newton. Dat gemechaniseerde wereldbeeld was een bijproduct van de groeiende vraag naar, en investering in, precisieklokken, andere meetinstrumenten, telescopen, microscopen, vuurwapens en gesofistikeerde rekentechnieken ten behoeve van de handel, de zeevaart en de strijdkrachten. “Kennis is macht” had Francis Bacon³¹ geleerd. “Wie de natuur wil bevelen, moet haar gehoorzamen.” ‘Bevelen’ stond voor manipuleren; ‘gehoorzamen’ voor inzicht hebben in de elementaire krachten die de natuur bewegen. Dat inzicht bestond voornamelijk in het vinden van wiskundige formules die diverse gekwantificeerde observaties (“metingen”) van natuurlijke fenomenen in een functioneel verband brengen. Zo wordt het mogelijk, althans bij benadering, de uitkomst van een nieuwe meting te voorspellen op basis al beschikbare metingen. Zo kon men ook de natuurlijke krachten ertoe brengen een gewenst effect te produceren door de omstandigheden te manipuleren waarin die krachten hun werk doen. Dat was het basisidee van de experimentele wetenschappelijke technologie. Het was een oud idee dat echter in de middeleeuwen weinig

²⁷ Het reële is wat zich in gewetensvol denken en nadenken als noodzakelijk waar en terecht openbaart. Het is niet hetzelfde als het werkelijke, dat waarneembare effecten produceert. Verbeeldingen, fouten, drogredenen kunnen waarneembare effecten voortbrengen, maar dat maakt ze niet tot realiteiten.

²⁸ Abbé Nicholas Baudeau (1730-1792), geciteerd in Alexis de Tocqueville, *L’Ancien Régime et la Révolution* (1856), III, hoofdstuk 3.

²⁹ J. Servan, *Discours sur l’administration de la justice criminelle* (1767).

³⁰ E.J. Dijksterhuis, *De Mechanisering van het wereldbeeld* (1950)

³¹ Francis Bacon, *Novum Organon* (1620)

vruchten had afgeworpen, precies wegens het gebrek aan degelijke observatie- en meetinstrumenten.

Het grote idee van de Verlichting was de toepassing van het voorschrift van Bacon op de mensheid. Dat betekende: mensen reduceren tot meetbare grootheden, om zo inzicht te verwerven in de functionele verbanden tussen de elementaire krachten die hen bewegen. Zo kwam men al snel uit bij het utilitaristische of behavioristische mensbeeld. Niet langer de emoties van vreugde en verdriet maar de gevoelens van genot en pijn — exacter, de al dan niet terechte anticipaties daarvan: hoop en angst — werden geacht de fundamentele menselijke drijfkrachten te zijn.

Angst aanjagen en hoop geven zijn van oudsher bekende machtsmiddelen. Zij werden nu echter verheven tot elementen van een wetenschappelijke technologie, een middel om mensen te commanderen door de fysische wetten van hun dierlijke natuur te gehoorzamen. Verwachtingen van genot en pijn zijn overigens vrij gemakkelijk te manipuleren door tastbare straffen en beloningen in het vooruitzicht te stellen. In de moderne “wetenschappelijke visie” zijn mensen stimulus-responsmechanismen, bestuurbaar door wie over de nodige kennis en de gepaste stimuli beschikt. Zo beschouwd zijn mensen nuttige grondstof voor de organisatoren van grote ondernemingen (politieke, militaire, handels- en productiemaatschappijen), en vooral van de staat, de in principe althans, allesbeheersende politieke maatschappij. In en na de Eerste Wereldoorlog werden termen als ‘Menschenmaterial’, ‘human resources’, ‘human capital’ gemeengoed in de opbloeiende politieke en commerciële managementwetenschappen. Het samenlevingsbeginsel (“Vrijheid onder gelijken”) maakte definitief plaats voor het maatschappelijke principe (“Befehl ist Befehl”).

De theologie van kracht en macht paste uiteraard goed in het streven naar absolute heerschappij van de zestiende-eeuwse vorsten, de eerste statenbouwers. Dat had niemand beter gezien dan Thomas Hobbes, de meesterdenker van de “Absolute Monarchie”.³² Zijn theorie ging uit ervan uit dat de mens, elke mens, bezeten is door een verlangen naar almaar meer macht — een verlangen dat alleen eindigt in de dood.³³ Daarmee stelde hij dat handelen om dat verlangen te bevredigen het enige echt natuurlijke recht van mensen is. Van nature heeft iedereen recht op alles wat hij kan bemachtigen — en dat “alles” omvat ook het leven van andere mensen.³⁴ Indien echter iedereen dat recht probeert uit te oefenen dan is het gevolg “een oorlog van allen tegen allen”. Die oorlog kan alleen vermeden worden wanneer mensen zich willens nillens onderwerpen aan een sterkere macht.

Alleen een dwaas vertrouwt zijn gelijken. Alleen een dwaas kiest niet de kant van de sterkste. De wijze weet beter. Wie de macht wil commanderen, moet haar gehoorzamen. Alleen zo kan hij participeren in de macht van de sterkste. Zijn vrijheid bestaat in zijn onderwerping aan de machtigste wil.³⁵ Slechts binnen de door die wil gestelde perken kan een mens zijn privaat

³² Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651), Deel III, (“Of a Christian Commonwealth”).

³³ *Leviathan*, I (“Of Man”), hoofdstuk 11 (“Of the Difference of Manners”).

³⁴ *Leviathan*, I, hfdstk 14 (“Of the First and Second natural laws and of Contract”).

³⁵ *Leviathan*, II (“Of Commonwealth”), hfdstk 21 (“Of the Liberty of Subjects”).

geweten volgen. Zoals eerder een godsdienst belijden zo werd ook redeneren een maatschappelijk irrelevante privé-hobby. Kant drukte het zo uit: “Redeneer zoveel u wilt en waarover u wilt, maar gehoorzaam!”³⁶ Wijsheid impliceerde niet langer nederigheid; zij werd onderdanigheid. Regeren, rechtspreken werd een bestuursfunctie.

SIC TRANSIT GLORIA IUSTITIAE

Niemand is de sterkste op eigen kracht. Om effectief te zijn moet macht georganiseerd worden in een maatschappelijk verband dat de krachten van velen bundelt en hen volgens een voor hen allen geldend voorschrift doet samenwerken voor het bereiken van een bepaald doel. Hobbes had vooral aandacht voor de organisatie van een lokaal territoriaal machtsmonopolie: de staat. De staat is maatschappelijk georganiseerde dwang- en intimidatiemacht. Net zoals een misdaadorganisatie, maakt hij er aanspraak op *legibus absolutus* te zijn, verlost van de wetten van om het even welke natuurlijke of traditionele rechtsorde.³⁷ Opdat de staat zijn ambitie zou kunnen waarmaken, moeten mensen hem zien als de verwerkelijking van hun natuurlijk verlangen naar macht, niet als een louter onderdrukkende externe kracht.

De effectiviteit van de staat berust dus op de verdringing van de perceptie van de werkelijke of feitelijke machtsuitoefening door de aanvaarding van de fictie dat onderdanigheid aan de staat “eigenlijk” beantwoordt aan de diepste verzuchting van alle mensen, het verlangen naar almaar meer macht. De werkelijkheid is dat de machtigen geen verantwoording hoeven te geven aan de onmachtigen, die zij echter wel willekeurig ter verantwoording kunnen roepen. De fictie is dat de onmachtigen zelf verantwoordelijk zijn voor al wat de machtigen hun aandoen. Niet-aflatende, meedogenloze propaganda is een *conditio sine qua non* om die fictie als werkelijkheid te doen aanvaarden.

De institutionalisering van die geniale vondst van Hobbes³⁸, legitieme macht zonder aansprakelijkheid of verantwoordelijkheid, heet nu ‘publiek recht’ of ‘staatsrecht’, ofschoon het weinig meer is dan een verslag van “oude misbruiken”.³⁹ Dat blijft zo, ook wanneer men gelooft de gehele wereld te kunnen samenvatten in een maatschappij waarin “niemand nog iets bezit, enige privacy heeft, en het leven nog nooit zo goed is geweest”⁴⁰. Dat is dan een maatschappij van onmondige kindjes, betutteld en vertroeteld door een schimmig netwerk van niet-aansprakelijke, aan niemand verantwoording verschuldigde stakeholder societies. Het is een maatschap-

³⁶ Immanuel Kant, “Was ist Aufklärung?” (1784)

³⁷ Augustinus, *De Civitate Dei*, boek IV: “Wat zijn politieke heerschappijen zonder recht anders dan grote roversbendes?”

³⁸ Hobbes presenteerde zichzelf als kandidaat-minister van propaganda, belast met de organisatie en de curricula van het universitair onderwijs, het belangrijkste massamedium van zijn tijd. *Leviathan*, II, 30 (“Of the Office of the Sovereign Representative”). De Kerk was al als onafhankelijk massamedium uitgeschakeld, hetzij in bloederige repressies (Hendrik VIII), hetzij middels vernederende “concordaten” (Frans I).

³⁹ Le Marquis d’Argenson, geciteerd in J.-J. Rousseau, *Du Contrat Social* (1761), I, 2

⁴⁰ Ida Auken, “Welcome to 2030” (weforum.org/agenda/2016/11/how-life-could-change-2030/), een veelgeciteerd pamflet van het World Economic Forum, het officieuze propaganda-instituut van de moderne religie van macht zonder verantwoordelijkheid.

pij die er uiteindelijk in geslaagd zal zijn de mens af te schaffen⁴¹ — een maatschappij in de ban van de religie van de macht, waar niemand nog behoefte heeft aan recht of rechters. *Sic transit gloria iustitiae*.

⁴¹ C.S. Lewis, *The Abolition of Man* (1944)